

ЭНХЭ-БУЛАД

Үгүүлэлгэ

Нэгэтэ албанай хэрэгээр хилэ шадар байһан частяар ябаад бусажа ябабаб. Пассажирска поезд нэгэ жэгдэхэн аятайханаар дондорно. Тэрэнэй мөөрэнүүд сэхэ шугам рельс дээгүүр түргөөр мухарилдан эршэгэнэлдэжэ, рельсын залгалаануудта хүрэхэдөө, хүршэгэнэлдэн, хүгжэм соо ямар нэгэн дүлии аалихан барабанай түнгирһэндэл болно. Үбэлэй наранай нулахан гэрэл вагоной сонхонуудаар шагааһаар гулдиран орожо, эндэ ябаһан зоной хүхюун энеэлдээнтэй хамтархые хүсэһэн юумэдэл мийһэрэн туяатана...

Вагон соо ябаһан замайхид нилээд олон. Тэдэнэй олонхидынь сэрэгэйхид. Энеэлдээн, бардам шангаар хөөрэлдөөн, баһа омог дорюунаар дуулалдаан ба хүхилдөөн вагоноор дүүрэн салгидажа, унтаршагүй хүсэтэ аялгаар дэлбэрэн гараад, вагоной үүдэнэй нээгдэхэ бүри газар тээшээ сүлөө агаарта сууряатан ябаба. Хүн бүхэнэй аман сооһоо олон янзын дуугаар дорбёотон гараһан эдэ уран найхан аялгануудые гармошкын жииеһэн хонгёо абьяан үдэшэн нийдэнэ.

Дээдэхи ба дундуурхи наарнуудта хэбтээд, вагоной зөөлэхэн дондороондо үлгйдүүлэн таашажа ябаһаар дууран унтаһаншье зон олон...

Минии нууһан купе соо элдэб зон бии. Тэдэнэй дунда хорин табан тухай наһанай эхэнэр ябана. Тэрэнэй мийһэрэн энеэбхилһэн урин илдамхан шарайе булхагар улаахан хасарнуудайнь хонхорхойнууд, ирагар сагаахан шүдэнүүдэйнэ толонууд шэмэглэнэ.

Намтай зэргэлжэ нуугаад хаа-яа энэ тэрэ юумэнүүдые асуун асуун ябаһан наһатайшаг сержант шэл мэтэ целлулоид муңшлугтаа сигаретэ тамхи хадхажа, карманһаа зуруул

гарган носооһоор тамхияа аһааж, амандаа зуугаад, сиибэгэр хүхэхэн утааень хамарайнгаа нүхөөр гарган гарган һууна. Тэрэнэй хүн бүхэниие шэнжэн обёоржо хараһан хурса нюдэдэй томоотойгоор эрьелдэсэгээхэдэ, юумэхэниие һайса үзэһэн хүн ха гэжэ һанамаар байба. Зүүн гарынһаа хантараатайшые һаа, үргэн дэлбэгэр сээжыень «Алдар Солын» орден шэмэглэнэ.

Купен углууда сонходо дүтэхэн һууһан агаарай сэрэгэй хубсаһатай капитан гадна эмшэнэй формотой һаһатайшаг лейтенант эхэнэр хоёр сонхоор газаашаа харасагаан ябанад.

— Хаанахи болохобта? — гэжэ залуу эхэнэрһээ һонирхон асуубаб.

— Улаан-Үдын болохо хүм даа. Та хаанахи нютагайбта? Эндэ алба хэдэг гүт? — гээд, тэрэ эхэнэр һамһаа дам асуугаадхиба.

— Ага нютагайб... Энэ багта алба хэдэгби.

— Агын?.. Мэдэхэшые байна гээшэ хаб.

— Тэндэ ябаа һэн гүт?

— Арбаадтай ябахадамни, эсэгэмни Агада хүдэлһэн юм. Тээд тэндэхи газар нютаг ба нэгэ зарим зониень таниха болоо һэм...

— Мүнөө хаана ошоод ябанат? — гээдхихэдэм, тэрэ эхэнэр илдамаар хөөрөжэ эхилбэ:

— Амурай уһан сэрэгэйхидтэ хүрөөд бусажа ябанабди даа. Манай Бурят-Монголой комсомол залуушуулай эмхинүүд тэдэнэртэй хани барисаа байгуулаа юм. Тиигээд айлшалаһадаг юмбди. Мүнөө тэдэнэй түлөөлэгшэдые хүргэнгөө айлшалаад, һөөргөө бусажа ябанабди.

— Олон зон гүт?

— Дүрбэн хүмди.

— Тэдэ нүхэдтнай хаана гээшэб?

— Зэргэлээ купедэ ябана аабза...

Поезд арбан таба, хорин модоной зайтай байһан станци бүридэ саг зуура тогтон байжа, замаа үргэлжэлүүлнэ. Вагон соо дуулалдаан, хүхилдөөн

замханагүй.

— Нүхэр ефрейтор! Яагаа хүхюун ябанабиди, холые зорёо гүт? — гээд, дуулалдажа нууһан сэрэгшэдэй дундаһаа бодоод, үүдэн тээшэ ошожо ябаһан хүдэр хара сэрэгшэдэ хандан, үнөөхи сержант асууна. Харин тэрэ сэрэгшэ энеэбхилһэн нюдөөр аниб гэжэ харамсаараа, сэхэ зогсожо, хүхюунээр харюусаба:

— Нүхэр сержант, түрэлхи орон нютагаа бусажа ябаад, хүхилдэнгүй байлтай аал?

— Хаанаһаа ябанат, нүхэр? — гэжэ үнөөхи сержант дахяад лаблан асууба.

— Маньчжуриһаа ябанабди даа...

Сержант нюдөө бага болгоод, уралаа зуубхилан, толгойгоо дохижорхёод, хүйтэнөөр хэлэнэ:

— Тиимэ ха юм даа, Маньчжур...

Мүнөө танилсагша эхэнэртэйгээ эхилһэн хөөрэлдөөгөө таһалдуулан, сержантда хандабаб:

— Та Маньчжурида ябаа һэн гүт?

— Ябаа... Тэндэ шуһаяа адхажа ябаад, илалта туйлалсаа зомди. Зэрлиг эзбүүн байһан тэрэ Маньчжуриие һанан соогоошье мартахагүй бээзбди.

Гэнтэ сержант нам тээшэ мэгдүүгээр хараад, асууба:

— Энхэ-Булад гэжэ хүниие таниха гүт?

Юрэдөө тиимэ хүниие һанажа ядаад лаблаһые хүсэбэб:

— Дайнай урда тээ хаана хүдэлжэ байһан хүн хаб даа?

— Улаан-Үдын ремзаводто хүдэлжэ байһаар хөөрэгшэ һэн.

— Тиигэбэл танихагүй гээшэ хаб. Та танихагүй гүт? — гээд, танил эхэнэртээ хандабаб.

— Хэн? Энхэ-Булад? Үгы... Ремзаводто тиимэ хүнэй хүдэлһэниие һананагүйлби даа, — иигэжэ хэлэн сасуу тэрэ эхэнэр сержантһаа асууба:

— Магад Болот гэжэ нэрэтэй хүн байгаа бэшэ аабза?

— Бэшэ, Энхэ-Булад...

— Яагааб? Али хамта ябаа һэн гүт?

— Тиигээ. Хамта ябажа, байлдаанай хатуу

бэрхэшээлые дабаһан байнабди.

Би ехэ һонирхожо, тэрээн тухай хөөрэхыень сержантда дурадхабаб. Сержант бидэндэ дүтэ боложо хөөрэхээе забдана. Хажуугаархидтаа тамхи залабаб. Танил эхэнэр баясхалан хүргөөд, «татадаггүйб» гэбэ. Сержант тамхияа аһаагаад, хөөрөөгөө эхилбэ:

— Тэрэ Энхэ-Булад болбол ондоо частьда байһанаа үнгэрэгшэ зун манай частьда ерээ һэн. Ехэ шуран, солбон, зоригтой, урдалхуу, һанаһанаа дүүргэжэ һаладаг хүн бэлэй. Манай частьда ерэнэнэйнь хойто үдэр Маньчжуридахи дайн эхилээ һэн. Тэрэ болбол түрүүндээ командованиин даабаринуудые дүүргэхээе ябашадаг һэн. Теэд тэрэнэй нэрые мэдэхэгүй байгааб. Ходо мэгдэл, добтолго... Нэгэтэ түрүүшынхиеэ тэрээнтэй хамта тагнулда гараха болобобди. Арба гаран модо нюсэгэн талые һэтэлжэ, дайсанай городогто дүтэхэн байһан хадада гараад, дайсадай байра болон складуудай байһан газарнуудые мэдээсэхэ даабари абаабди. Бидэнэй мэдээсэһэнэй ёһоор, манай ехэ буунууд дайсадые буудаха түсэбтэй байгаа. Бидэ телефоноор зэбсэгжээбди. Үдэшэ орой харанхы болгоод, даабарияа дүүргэхэе гарабабди. Замдаа ябахандаа нүхэртөө шэнэ нэрэ үгэхэ гэжэ бодобоб. Хэдэн жэлэй саана, Германитай болоһон дайнай урда тээ Москвада болоһон Бурят-Монголой искусствын декада хараа бэлэйб. Тэндэ «Энхэ-Булад» гэжэ буряадай баатар тухай хаража, сэдхэлээ хүдэлгэн һонирхоо һэм. Теэд тэрэ баатарай нэрые нүхэртөө дамжуулан үгэжэ, «Энхэ-Булад» нэрээр нэрлээб. Тэрэ болбол энэ нэрые ехэ һайхашаажэ, хүлээн абаа һэн. Тэрэ гэнһэнһээ хойшоо энэ нэрээр нэрлэдэг болоо һэмди...

— Хэды наһатай һэм бэ? — гээд, мүнөөхи эхэнэр сержантын хөөрөөе таһалдуулба.

— Хорин долоотойб гэгшэ һэн.

— Ямархан шарайтай хүн һэн бэ?

— Түхэрээн сагаан шарайтай. Номондол адли нидхэтэй. Дабхаряатай хурса нюдэтэй. Мүнгөөр хүүлэһэн хоёр

шүдэтэй хэн...

— Эгээл тиимэ хэн. Яагаа адлиб даа, — гээд, тэрэ эхэнэрнай өөртөө халга дуулдахаар дуугараад, бодолгото болон, юундэшье бээ сэдхэлээ хүдэлхэн янзатай болоод һууба. Теэд сержант энээнийнь обёороогүй, саашань хөөрэнэ:

— ...Үдэшэндөө ябажа, ошохо ёһотой хададаа хүрээбди. Болгоомжотойгоор ябажа, оройдонь гараад, нэгэл зохисотой халха газар олобобди. Һүниндөө нүхэ малтажа, харагдангүй хэбтэхээр болгобобди. Үглөөгүүр болохые хүлээжэ хэбтэхэдэ, ехэ удаан шэнгээр үзэгдэхэ юм. Тиигэбэшье үглөөгүүр болотор тэсэмгэйгээр хэбтэжэ үнгэргэбэбди. Үглөөнэй наран туяатаһаар бултайба. Огторгойдо үүлэшьегүй сэлмэг тунгалаг, аали намдуу байгаа хэн.

Эндэһээ дайсадай байһан байра ба тэдэнэй буу зэбсэг болон һомоной байһан складууд эли тодоор харагдана. Бидэшье телефоноор дары мэдээсэжэ эхилбэбди. Зүгөөр буудалгын дохёо үдэшэ болгоод үгтэхэ ёһотой байгаа. Бүхэли үдэртөө хүдэлэнгүй хэбтэбэбди. Халуун гэшэнь аргагүй. Зосоо харлаад, ундан хүрэхэ юм. Аман соо хатажа, тангалай хордоно. Уһан дүтэ байхагүй. Тойроод зай забһаргүй үтэ хорхойдол олон самурайнүүд.

Хүдэлөөл хадашни харажархиха. Аргагүй, тэсэжэ хэбтэбэбди. Ёохон лэ гэжэ үдэшын һэрюу оруулаа һэмди.

Буудалгын дохёо үгэхэ саг боложо, бидэнэй ажал эхилээ хэн. Ехэ буугай түрүүшын һомон наранай орохо багта тэһэрбэ.

— Баруугаар, 50!.. — гээд, заһажа мэдээсэнэбди. Үшөө нэгэ һомон тэһэрбэ.

— Дабаа... Дүтэдхэн, 30! Гурбадахи һомон зажа мэдээсэнэн газарыемнай онобо.

— Урда мэтэ хубилгангүй, бууда! — гэжэ телефоной трубка руу хэлэһэн нүхэрэймни дуун огсом тодо ба хүжюун болон дулдаа хэн.

Энэ үедэ дайсадай городогто үймөөн, шууян боложо,

тиимэ гэхэ аргагүй оогололдоон, гүйлдөөн болошобо. Манайхидай буудалган үргэлжэлһөөр... Бидэ мэдээсэжэл хэбтээбди. Бидэнэй эндэ мэдээсэжэ хэбтэһэниие дайсад мэдэжэрхиһэн байба ха. Тэдэнэр бидэниие хүрээлэн, хадада аһажа эхилбэ гэшэ. Минута бүхэндэ бидэндэ дүтэлэн, хадын үбэр оройдо гаража ерэхэлээрнь, тэдэниие автомадай һомоор угтабабди. Тэдэнэрые үзэн ядаһан хоро үһөөн бидэндэ зориг оруулна. Дайсад алуулха бүрээ олон боложо, бутада аһажа байһан шоргоолжон мэтэ хэдэн зуугаадаараа исалан, хада өөдэ абиржал ябанад. Гэнтэ телефомай дуугархаяа болишобо.

— Юун болооб?..

— Дайсад утаһыень таһалһан байба ха. Тэдэнэр бидэниие амиды гэнжээр хүрээлжэ байна. Яахабиди?.. Нэгэмнай хэлхээгээ холбон заһахаяа ошохо, тиихэдэнь нэгэмнай эдэ олон самурайн довтолгые тогтоожо шадаха гү? Иимэ асуудал бидэнэй толгойдо сахилгаандал ороодхибо. «Ошожо, хэлхээгээ заһажа ырыт даа. Би эдэ золигуудтай һүүлшынгээ һомоной үлэтэр тэмсэхэб», — гэжэ нүхэрни намдаа дурадхаба. Тэрэнэй шарай нэгэхэншые хубилаагүй, харин бүри хатуужарһаар үзэгдэнэ. «Һомоншни бага, гранаташни үсөөн. Хэр тогтоожо шадаха гэшэбши даа?» — гэнэб, һанаамни зобоно. Теэд Энхэ-Булад дорюунаар хэлээд, намайе шамдуулба. «Хамаагүй, эдэниие байрадаа табихагүйб, найдагты. Түргэн ябагты, шамдагты»... гэнэ. Үнэхөөрөөшые удаан боложо, саг гээхэ хэрэггүй байгаа. Нэгэшые секунда саг үнэтэй. Хоёр-хоёр диск һомотой, гурба-гурбан гранататай байгаабди. Өөрөө нэгэ диск һомо үлөөгөөд, бэшыень нүхэртөө үгэбэб. «Өөртөө абаад яба, юуншые дайралдажа болохо» гэнэ. Би абабагүйб. Һүүлээрнь, хүзүүдэлдэн таалалдаад тараһаар, телефонойнгоо утаһые дамжаад лэ шамдуун ябабаб. Бидэнэй хуби заяан болоходоо, дүтэшэг, гурбан модо тухай газарта таһалагдаһан байгаа. Тэрэ газартань хүрэхымшые тэндэ, гэнтэ хоёр япон солдадууд намда аһашаба. Теэд хүсэрхэн хүдэлһэн байба гүб, тэдэ хоёрһоо мултаршабаб.

Тэрэ дары автомадай очередь ябуулжа, тэдэниие бодохыень болюулаад, саг намшангүй түргэн сагаар утаһаяа залгажа заһажархиһоор, һөөргөө нүхэртөө туһалхаяа яаран харайгаа һэм.

Харанхы... хараһаар ябатарни манай ехэ буугай һомонууд нүхэрэймни байһан газарта дүтэхэн хэбэртэй тэһэрдэг болобо. Энхэ-Булад болбол довтолжо ябаһан дайсад уруу буудахыень өөһэдынгөө ехэ буугайхидта заан мэдээсэһэн байгаа ха. Харин минии зол болоходо, дайсад харгыемни хаагаагүй байжа, дары нүхэртөө хүрэбэб. Дайсад үнөөхил хэбээрээ дүүлиһээр... Энхэ-Булад нүхэнэйнгөө ханые түшөөд, хүдэлэнгүй хэбтэбэ.

«Энхэ-Булад!» — гэнэб.

«Иван Васильевич, һомо бү гамна... Самурайе бү таби... Бууда...», — гээд, бэшэ үгэ хэлэбэгүй...

— Тиигээд дахин бодоогүй гээшэ ха гү? — гээд, мүнөө амилхаяа айшоод, уян залуу зүрхээ луг-луг сохилуулан шагнажа һууһан эхэнэрнай улаахан шарайгаа хобхо татан хубхигар сагаан болгожо, сержантын хөөрөөе таһалдуулан асууба.

— Тиигээд дахин бодоогүй. Тиихэдэнь өөрөө телефоноор мэдээсээб. Ехэ буугай һомонууд бидэнэй хажуугаар забдагүй тэһэржэ, дайсад гал түймэртэ булагдаба.

Гэнтэ гар хүл хоёртомни халуу бусалшаба. Энэ үедэ нюдэмни эрээлжэлжэ, тойроод газар тэнгэри хоёрой улаан галаар хабиралдажа, шорой шулуугаар бусалан шуухиржа байһандал үзэгдэбэ. Һомонуудай тэһэрхэнь шэхэ дүлиирүүлэн нүжэгэнэлдэнэ. Шорой шулуун үрхирэлдэн, огторгойдо хиидэнэ...

Сержант хоолойгоо заһаад, унтаршаһан сигаретээ аһаажа һоросогообо. Үнөөхи минии танил эхэнэр һанаагаа зобонгёор шэгээ муухай болгон һуутараа, эжэлэнгүй дахяад асууба:

— Тиигээд, саашаа юун болооб?.. — Сержант хөөрөөгөө саашань үргэлжэлүүлнэ:

— Үглөө үдэшэнь мэдээ ороходоо, нэгэн танигдаагүй госпитальдо хэбтэжэ байгаа нэм.

— Тээд нүхэртнай яашоо гээшэ хаб даа, — гээд, мүнөө эхэнэр ханаагаа зобонгёор хараад нууба. Тэрэнэй хасар дээгүүр монсогор дунал уһанууд мэлмэрэлдэн байхадань, нэгэ үе гайхан, баһа юунэй болоһониие тухайлан таагаад, саашаа юун болохыень хаража нуубаб. Сержант энээниие хая обёоржорхихон хэбэртэй, нэгэ удаа нам уруу хялам гэжэ гайхаһан нюдөөр ха-раад, саашань хөөрэнэ:

— Дайнда хамта ябаһан нүхэрни хаанаб? Тэрэ амиды гү? — гээд, хэбтэриһээ үндын бодохоёо ханахадамни, доктор һөөргэмни аалиханаар дүнгэн хэбтүүлээ нэн. «Эндэ хэбтэнэ. Амиды, хайн. ханаагаа бү зобогты» — гэхэн харюу дулдаа нэн. Тэрэ үдэртөө хоюулыемнай Амурай наанахана байһан госпитальдо асараа бэлэй. Тэндэ хэдэн хара соо аргалуулжа хайн болоод, мүнөө частьдаа зорижо ябанабди...

— Тэрэ нүхэртнай мүнөө хаанаб? — гэжэ тэрэ эхэнэр асуугаад, баярай гэрэл нюуртаа хүлеэгдээгүй түргэнөөр бадарган, энээдэтэй хүюун боложо, урин илдам нюдөөр сержантын нюур тээшэ сэхэ хараад, тэрэнэй харюу хэлэхые хүлеэжэ ядаһан янзатай, улын улын нууба.

Энэ үедэ паровоз сошормогоор хуугайлжа, ябадалаа аалидхана. Сержант гүйн бодожо ошоод сонхоор хараһанайнгаа удаа түргэн эрьежэ, һөөргөө ерэн сасуу эхэнэртэ хандажа, — эндэ бидэнэрээр хамта ябана, — гэжэрхёод, дунда наар дээрэ саашаа хараад унтаж хэбтэһэн хүниие татасагаана.

— Энхэ-Булад! Ерээбди, бодо!

Унтаж хэбтэһэн хүн һуга харайн бодожо, хажуугаараа нууһан зониие хүсэд обёоржо харангүй, наар дээрэһээ хүрэжэ бууһаар, сонхо руу харан хубсална. Минии танил эхэнэр нууриһаа бодожо, урагшаа даб гэн алдаад, байрадаа зуг татан тогтоһоор ямаршьеб, тиимэ жэгтэйхэн хоолойгоор этигэжэ ядаһан сэдхэл түрүүлэн дуугараадхиба:

— Нүхэр, Энхэ-Булад!..

Бидэнэр хүдэлхөө болишоод, юун болохыень хүлээн хаража нуугаабди. Сержанташье шинелезнгээ нэгэ ханшы руу гараа хэһэн хэбээрээ нюдөө сабшангүй хараад зогсожо байгаа һэн. Буруу хараад хубсалжа байһан хүн ямар нэгэн хии хүсэндэ татагдаһандал сүмөөхэнөөр эрьелдээдхибэ.

— Энэ хэн ооголноб?.. һүү, Чимит!..

— Болот!.. Шимни мүн гүш?.. Минии инаг баатар Энхэ-Булад!..

Энээнһээ сааша юунэй болоһониие, уншагшад, таанарай таажа мэдэхэ хэрэг лэ даа... Поездмнай нэгэ городской станцида хүрэжэ тогтоо һэн.

ТҮҮДЭГЭЙ ДЭРГЭДЭ

Үгүүлэлгэ

Тунгалаг аалихан зунай үдэшэ һэрюухэн һэбшээн хүдэлжэ, үргэн тала гүбээнүүд үдэшин бүрэнхыдэ һажажа эхилнэ. Гансал эндэ тэндүүр шааруул таршаагай шиир-шаар гэлдэхэ, баһа жэргэмэлнүүдэй хаа-яа жэргээд болишохо абяанууд үдэшин номхон байдалые эбдэнэ.

Хадын хүтэл дабаад гаража ерэхэдэмнай, тэндэ хаанашьеб, холохон хэбэртэй, нэгэн ехэ түүдэг улалзан, бүрэнхые гэрэлтүүлэн соробхилжо байхань харагдаба. Бүри дүтэлхэдэмнай тойроод зон олон хэбэртэй, бүрэгшэлдэн ябахадал, нуухадал гээд, омог дорюун аялгаар дуулалдахань дуулдажа, огторгойн орой хизааргүй уудамаар зэдэлэн ханхинажа байба:

Дүлэтэ костёрнай
соробхилон,
Дорюун дуугаа
дууланабди.
Дархан солоороо
суурхан,
Дайсан бүхэниие

хүрдүүлнэбди...

Энэ хадаа эдир багашуудай жэл соо ном үзэлгыг эрхимээр дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр түрүүшынгээ түүдэг табин, дайшалхы абанар, ахайнараа дурсажа байһан үень байгаа ха.

— Зай, нүхэд! Мүнөө манай харуулха номернууд дүүрэжэ, саашаа ондоо зүйлдэ орохоннай, —гээд, хүүгэдэй дунда һууһан ордентой хүн тээшэ харан, — нүхэр Бамбал Раднаевичай ямар илалтануудыг туйлаһан тухайдаа, яагаад ордендо хүртэһэн тухайда бидэндэ хөөрөжэ үгэхыень гуйхадамнай болоно аабза, — гэн, вожата Дамбын хэн юун гэнэ ааб гэнэндэл хүүгэд, гол тээшэ ээлжээгээр харан байхадань:

— Болохо, болохо, — гэлдэжэ, альгаа ташалданад.

— Тиигэбэл таанадайнгаа һанааг дүүргэжэ, ябаһан ябадалаа хөөрөжэ үгэхэ болоо гээшэ аабзаб даа, — гээд, Бамбал Раднаевич хөөрөөгөө эхилбэ:

— Би 1942 оной намар дайнай газарта ошоһон байнаб. Хүйтэн үе болоод байгаа һэн. Би хэлхээ холбоо байгуулалсадаг һэм. Нэгэтэ үдэшын бүрэнхы боложо байһан үе бэлэй. Бидэнһээ хэдэн модо зайтай газарта дайралдажа байһан батальонтой холбоо байгуулха даабари абаһан байгааб. Тэрэ батальон ба манай батальон хоёрой хоорондо ой модоншьегүй, сагаан тала һунажа хэбтээ. Минии ошохо газарыг немецүүд ехэ буугаар буудажа байгаа. Энэ үедэ би даабарияа тон яаралтайгаар дүүргэхээг гараһан байнаб. Тала... Харанхы... һомонууд гииналдан ерээд лэ эндэ тэндэ тэһэржэ, һүниин харанхыда улаа бутархань бүри түргэдэбэ. Хонхор газар болоходонь, бүхыгөөд гүйнэшьеб, дээрэ газар болоходонь, дүрбэн мүсөөрөө мүлхинэшьеб. Тиигэжэ ябаһаар харанхыда төөрижэ, хүрэхэ гэнэн газараа алдажархиба гээшэ аа гүб...

Гэнтэ хажуудамни дүтэхэн томо буугай һомон ерэжэ тэһэршэхэдэнь, дороо хэбтэшэбэб. Һүүлээрнь намайе дайраагүйень мэдэхэдээ, хэдэн секунда соо шагнаархабаб. Хажуу тээмни буугай хүрэхэ дуулдажа, тэрээн тээшэ

нэмээхэн мүлхижэ ошобоб. Харин минии талаан болоходоо, манайхин байһан байба. Иигэжэ нэгэ цухала даабари дүүргээд, командованиин зүгһөө һайшаалда хүртэһэн байнаб. Энэ мэтээр хэдэн һара дайралдажа ябаабди.

Бүри хожом, хоёр һара үнгэрһэн хойно бэлэй. Нэгэтэ командованиин даабари дүүргэжэ ябабаб. Үдэр ой соо болоһон ушар юм. Нэгэ нүхэртэй ябааб. Гэнтэ арбаад немецүүдтэй дээрээ оролсошобо гээшэбди. Хэршые олон һаань хэрэгэй бурууһаниие ойлгожо, тэдэнтэй тулалдажа оробобди. Долооень алдалуулбабди. Теэд энэ халуун үедэ нүхэрни алуулшаба. Бэшэ немецүүдэйнь намайе амидыгаар барихые хүсэһэншые һаань, үшөө нэгыень хадхажа алдалуулбаб. Энэ һамбаанда тэдэнэй нэгэниинь намайе шархатуулба. Тиигэбэшье мэдээтэй байһан тула бүһэдөө байһан граната абажа, үлэһэн гурбан руунь шэдэжэ, тэдэниие бодохынь болуулбаб. Шунаяа адхажа, тэнхээ тамираа алдабашье, даабарияа дүүргэһэн байгааб.

Намайе тэндэһээмни ондоо газарта байһан госпитальдо абаашаа һэн. Тиигэжэ энэ орденуор шагнагдаһан байнаб, — гэжэ дүүргэхэдэнь, хүдэлхөө болишоод шагнажа һууһан хүүгэд гэнтэ дүрьесэ альгаа ташалдан, хүл дээрээ бодожо, нэгэ адли шанга хоолойгоор:

— Манай эрэлхэг баатарнуудай шуһаа адхан, ами һанаяа хайрлангүй тэмсэжэ ябаһандань омогорхон, Бамбал Раднаевичын шэн габьяа халан абахаар хэзээдэ бэлэмди! — гэжэ харюусаба.

Энэ тангаригайнь омог хонгёо абьяан эдир залуу хүсөөр дуулдажа, ой модо, тала гүбээе сууряатуулан байгаа һэн.

П. п. 18062— Я. 1944 он.

ИИМЭЛ БАЙХА ҺЭН

Үгүүлэлгэ

...Эшелон замдаа наймадахи сүүдхээ ябаба. Амар

мүрэниие үгсэжэ, хэдэн мянган модо газарта үргэлжэ саһаар хушагдан мүнгэтэжэ байгаа тала гүбээ дээгүүр шуумайса гүйнэ. Мүн хада уула, ой тайга болон гол мүрэнүүдээр баян нютагууд жэрэгэнэн үнгэрнэ.

Үгсүүр газар болобо ха. Паровозынь дааж ядан зүдхэжэ, гэнтэ угзараад, аадарай үүлэндэл хара утаа хаяһаар, хүндөөр уухилан, аалихалан саашанхи замаа үргэлжэлүүлнэ.

Вагон соо буяма дулаахан. Буркитбай гэдэг сержант пеэшэнэй соргын улайтар гал түлэдэг байжа, харин хүбүүд тэрэниие «галай начальник» гэжэ шэнэ нэрэ олгоһон юм.

Буркитбайнь энэ нэрэдэ дадажа, «галай начальник» гэхэн үгын дулдахаар: «Эһээ, би эндэб» гэжэ хүбүүдые сэнгүүлэн энеэлгэдэг байба.

— Үнэхөөрөөшье, «галай начальник» ябаһан хүмби, — гэжэ эхилээд, тэрэ набтаршаг бээтэй, бүргэдэй дали шэнги хирбэгэр хара нидхэтэй казах яһанай хүн хөөрэдэг. Тэрэ хадаа дайнай урда тээ арадай ажахые элдэб галай аюулһаа аршалха хэрэгые дааж байһан байгаа. Тэрэ ажал тухайгаа ба налархай уужам сэдхэлтэй буряад хүбүүн Баатартай хамтадаа хайшан гэжэ дайсадые галаар «садхааж» ябаһанаа бүгэдыень ойрохи нүхэдтөө тоолон хөөрэнэ.

Тээд эдэ хоёрой нэрэнүүдыньшье адлишуу юм. Нэгэниинь хүсэтэ дайсадай урда тогтодог тулгардадаггүй арга мэхэ ба шэн зоригоороо илажа гарадаг Баатар нэрэтэ хүбүүн юм. Нүгөөдэ Буркитбай нүхэрэйн нэрэ казах хэлэн дээрэ «хүсэтэ харсага» гэхэн үгэ юм. Энэ нүхэрын мүн лэ мүнөөнэй Амангельды гэмээр, шумууһан бушуу зоригтой хүн байба.

Иимэ хоёр таһаршагүй дайшалхы нүхэдэй нэгэниинь нүгөөдэ тухайгаа омог сэдхэл ургуулан бишыханаар нээлгэтэй үүдэндэ нюргаараа зогсон байжа хөөрөөгөө үргэлжэлнэ.

— Фронтдо ошохоһоо хойшо ходо сугтаа ябаһан минии нүхэр ахалагша сержант Баатар Балдановай үбсүүндэхи эдэ олон орден, медальнуудые ямар габыяа хээд абаһан

хайра гэхэбта?

— Хөөрэл даа, хүндэтэ сержант. Бидэшни харгыдаа хамта ябаһан нүхэрэйнгөө тухай дуулаһайбди гэжэ хүсэнэбди, гэлсэн вагон соо ябаашад дурадхана.

— Бултыеншье тодорхойлон хэлэхэгүйб даа. Юундэб гэхэдэ энэ болбол бүхы замдаа хөөрэжэ барахагүй түүхэ болохо юм...

Баһа нэгэн Буркитбайн үгые таһа дүүрэн:

— Хамаагүй, эхилээд хөөрэжэ ябагты. Үшөө нилээд олон үдэрнүүд манай мэдэлдэ, — гэбэ.

— ...Баатартай би тон түрүүшынхиеэ немецүүдһээ Одессые сүлөөлгэн соогуур уулзажа танилсаа бэлэйб. Энэ нүхэр эндэһээ, Байгал шадарһаа эльгээгдэһэн частьтай хамта ошоод, бидэнэртэй хамтарһан байгаа. Тэрэ гэһэнһээ хойшо ходо сугтаа ябаабди. Бидэнэй дайшалхы зам нилээдгүй ута ба алдартай байгаа юм. Одессэһээ саашаа дабхижа, Бреславые, Бессарабиие, Белградые, Будапештые, Веные, Прагые немецкэ бузар муухай булимтарагшадһаа сүлөөлэлгэндэ хабаадалсаабди. Баруун Германиие илаһанай һүүлээр японско самурайе бута сохилсохо золдо хүртөөбди.

Маньчжурай уһа модогүй зэрлиг үргэн талые болон буртаг орьёл Хингааниие һэтэлжэ, японско булимтарагшадые илагдаһанаа мэдэрхэ баатай болгообди. Эдэ олон байлдаануудай үенүүд соо нилээд олон баатарлиг ябадалнуудые харуулһан байхабди.

Нүхэдөө хэды хүндэлбэшье, өөрыгөө магтуулха дурагүй байһан Баатар нэгэ арга оложо, Буркитбайнгаа хөөрөөе ондоо болгохые оролдоно:

— Нүхэдүүд, дуу дуулалдажа яабал, үлүү хүхюүтэй байха һэн, тиимэһээ баянист нүхэр Запевалов баянаа абажа эхилэг лэ, — гэбэ.

Поездын түргэн ябадал болон дондороондо бээе дугтаруулжа эсэбэшье, Баатар нилээд удаан Буркитбай нүхэртээ зэргэлээд үүдэндэ зогсоһоор лэ ябана. Тэрэнэй ханаата боложо, холые шэртэн ябахадань ойрохи нүхэрынь:

— Баатар, яагаабши? Юундэ ханаата болообши? — гэжэ асууна.

— Үгы даа. ханаата болоһон юумэмни — гэртээ эльгээһэн телеграммамни байна. Хүрэхэ ошоодүй аалам гэжэ һэжэглэнэм. Гадна инаг басаган Хандамадаа телеграмма сохижо шадаагүй ябанаб, — гэбэ.

— Бараг бээ даа, Баатар. Телеграммыешни абаад, шамаяа угтажа байгаа бэээ. Би шамтай суг нэгэ үдэр телеграмма табиһан байхаб...

— Тиигэбэл дайнда ябахадаа, шиниимни дурдадаг Маншук басаган аргагүй гүйжэ харайжа, хүндэлэлэй стол бэлдэжэ байна ёһотой даа. Ши тэрэ басаганда минии зүгһөө мэндэ хүргөөрэй...

— Хүргэхэб даа. Шишье Хандамадаа баһа танигдаагүй казах хүбүүнэй халуун мэндые дамжуулаарай, — гэжэ хэлээд, «галай начальник» урматай хүхюун боложо, нүхэдэйнгөө дунда маһагашан һуугаадхина.

Боецүүдэй хүхюун дуулалдаан, бардам шанга хөөрэлдөөнэй нэгэ бага намдамсаар, Буркитбай өөрынгөө түрэл хэлэн дээрэ гэнтэ ханхинама һайхан дуу зэдэлүүлбэ. Нэгэ хэдэн куплет дуулаад байхадань, ойронь һуһан нүхэрынь дурадхаба:

— Нүхэр, юун гэжэ дуулаһанаа бидэндээ ойлгуулжа үгыш даа.

— Зай, болоно, иимэшүү удхатай дуун байха:

Найдамтайгаар хүлээһэн инаг нүхэрни,

Намаяа угтан байналши, мэдэжэ ябанаб...

Нүхэрэйнгөө дүүргэхэлээрнь, хоолойгоо заһажа, бага сэдхэлээ хүдэлгэн, — «зай, тиигэбэл минии ээлжээн гү» — гээд, Баатар өөрынгөө нэгэ дуратай дууе дуулажа эхилнэ:

Артель нютагаймни хойморто

Ардаг жороомни хүльбөөнхэй.

Амараг гансамни колхоздоо

Ажалай амжалтаар хүлээнхэй.

Баатарай дуулажа дүүргэхэдэнь, тэрэнэй хонгёо һайхан хоолойе һайхашаан шагнажа ябаһан нүхэдынь нэръемэ

шангаар альгаа ташалдашана.

— Жэгтэй найхан... Хүнийньшье, хоолойньшье сэбэр байна даа...

* * *

Энэ станцида хэрэгээр ерэнэн аад, эшелон ерэжэ ябана гэжэ дуулаад, тэрэниие хүлээжэ, хараад ошохоор шийдэжэ, станциин байшангай газраа зогсон байгааша мihэд гэнэн урин хурса нюдэтэй, улаахан жэмэстэл хасартай залан зулгы басаганай ойро нэгэ набтархан үбгэн ерэжэ, наяар ерэхэ поезд тухай асууна:

— Зай, басаган, юрэдөө поезд хэдыдэ ерэхэ юм хаб даа?

— Харин өөрөөшье найн мэдэнэгүйлби даа. Час хахад тухай болоод ерэхэ юм гэжэ станциин дежурна хэлээ нэн.

— Ай зайлуул ехэ, үшөө ерэхэ үды юумэ ха юм даа... — Энэ үбгэнэй поездые ехээр хүлээжэ ядаһан хэбэртэй, нургаа үргэлэн иишэ тиишээ хараашалан байхадань, улаахан басаган дахяад асууба:

— Яагааб, хэн нэгэн ерэхэ аад лэ угтана гүт, али?..

Мүнөө үбгэн ондоо юумэ бодожо байһан аад, басаганай юун гэнэниие хүсэд ойлгобогүй ха: «Басаган, юун гэбэбши даа?» — гэжэ дуугараад, нэгэ удаа эрьежэ хараһанай һүүлдэ унтаршаһан гаһаяа дэмы-дэмы хоросогоожо, гал бэдэрһэн хэбэртэй саашаа ябана.

— Ямар шэхэ хатуутай үбгэн бэ даа, — гэжэ тэрэ басаган сэдхэн һанаха зуураа, дүтэхэн байһан һандайбша дээрэ ошожо һууба.

...Баатарай бусаха болоһон тухайдаа табиһан телеграмма абаһан эсэгнь ерэхэб гэнэн үдэртэнь колхозойнгоо хоёр найн моридые зэргэшээд, станцида ошоһон байгаа. Тэндэ хара эртүүр ябашоод, хашарһан үбгэн станциин гэртэ ороһоор, зөөлөхэн диван дээрэ һуужа байтараа, бага дурд гэжэ, поездын ерэһые мэдэбэгүй...

Ойрошог үлгөөтэй байһан томо хонхо нэгэ дахин

сохижорхиходонь, тэндэ хууһан мүнөө басаган залд гэшэбэ.

Ерэжэ ябаһан поездын али тала тээнъ байжа харахаяа ойлгожо ядаһан басаган түр зуура хүлгэн, рельсын баруун талада гараба. Удабашьегүй газар доһолоо, хүндөөр шууяһан, шааяһан поезд ойронъ хүрэжэ ерэбэ.

* * *

Үнинэй хүрэжэ ядаһан түрэл станцияа хараһан Баатар поездын тогтохые хүлээжэ ядан, юумэ хүүемэ монсогойлон, вагон соо хууһан нүхэдтээ гар гараа халуунаар барилсан хахасажа, вагонһоо хүрэн бугааджиба.

Түрэнэн нотагтаа орожо ерээд байһандаа Баатар хэлэшгүй ехэ баяр сээжэдээ багтаажа ядан, иишэ тишээ хараашалжа, бүхы юумэ һонирхон зогсобо.

— Баатар! — гэжэ нэрэлэн, нэгэ эхэнэр хүнэй гэнтэ араданъ урин зулгыханаар уяран хэлэхые дуулажа, гэдэргээ эрьен хараба.

Баатарай хажууда Хандама ерэжэ ябаба. Эдэ хоёрой урда урдаһаа хүрэжэ ядан угталсажа, халуухан уралнуудаараа нэгэн удаа амтатайгаар таалалдаад орхиходо, вагоной үүдээр хаража байһан Буркитбай хүхюунээр:

— Һайхан, Һайхан! — гэбэ. Энэ үедэ вагоной нээлгээтэй үүдээр хаража байгааша боецүүд бултадаа альгаа ташалдан баярлалданад.

Хандама шарай улаахан дээрээ бүри улаахан болошоод, Баатараа һугадан зогсожо байба.

— Энэ Хандама гү? — гэжэ Буркитбай асууба.

— Тиймэл даа. Танилсагты. Энэ хамта ябаһан нүхэрни гээшэ, — гэжэ хэлээд, вагонһоо дэбхэрэн бууһан Буркитбайтай Хандамаяа танилсуулба.

— Эрхим лэ басаган байлтай...

Дайнай газарта нүхэсэн хамта ябажа, аха дүүнэр шэнгинүүд болоһон Баатар Буркитбай хоёр гарнуудаа шангаар адхалсаад, хэлэхэ гэнэн үгэнүүдээ һанажа ядалсан

байтарынь хоёр удаа хонхо сохигдобо.

Удаань сошордуу шангаар паровоз хуугайлжа, вагоной үндэр мөөрэнүүд шэрэм рельсэ дээгүүр мухарижа эхилнэ.

Буркитбай Баатарые хүзүүдэжэ, нэгэ дахин таалажархёод, Хандамын халуухан гарые шангаар адхан хэжэрэсэгээгээд, гүйн ошожо, өөрынгөө вагонодо һуумсаараа, поездын ябадал соо гэдэргээ хаража, эхэ нютагтаа уулзагша хоёрой олон жэлдэ энхэ амгалан жаргажа һуухын юрөөл хэлэн холодоно.

— Шамайе баһал иигэжэ намайе угтаһандал угтаха бэээ гэжэ найданам, — гэхэн Баатарай үгэнүүд үшөө холодоогүй ябаһан Буркитбайда һонороор дуулдаба.

Хүлээгдээгүйгөөр уулзашаһан тэдэ хоёр урда урдаһаа харалсан зогсоод, урин дулааханаар мийэрэлдэн энеэлдэһэнэй һүүлдэ харгын шугамһаа холо боложо, тугаархана Хандамын һууһан һандайбшада ошобод.

Унтажа һуутарынь мүнөөхи үбгэниие станциин дежурна һэрюулбэ. Тэрэ дары станциин гэрһээ гүйн гараһан үбгэн эгээ мүнөө Баатар хүбүүнэйнгээ басаганаар һужа һуухыень харажархиба.

— Оһоо, хүбүүмни, хүрэжэ ерээд һархайжа байна гэшшэ гүш? Харин бишни хүлээжэ һууһаар, һажаад орхибобши гүб. Золни болоходоо, нэгэ улаан малгайтай хүн һэрюулбэл, — гэжэ хэлээд, ажалша барьягар гараараа хүбүүгээ тэбэрижэ таалана.

Баярлаһандаа бахардашоод байһан үбгэн хажуудаа зогсожо байгааша тугаарайнгаа заламдал басагые һая танижа, һайхан сэдхэлдэ эзэлэгдэбэ. «Энэ басаган, магад, ойрын нэгэ үдэртэ бэринь боложо, түрэ хуримай һайхан гуримаар гэртэнь орохо аалам. Энэ басаган, магад, холын газарта нютагаа дурсан ябаһан хүбүүндэм түрэл дайдынгаа һонинуудые хэнһээшье тодо һонороор бэшэжэ һонирхуулдаг хуби золто нүхэрыньшье байһан байгаа аалам...»

— Зай зай, болоол гүбэ... Эрхим лэ гэшшэ. Иимэл байха һэн... — гэжэ хэлээд, эсэгэнь хүбүүнэйнгээ юумыень үргэлэлсэжэ, Хандама Баатар хоёртой зэргэлэн, мори

тэргынгээ байһан газар тээшэ ошобо.

Баатарай түрэл колхозынь тэрэ үдэшэ хүхирмэ ежэ баяр зугаагаар нютагайнгаа эрхим солото хүбүүе угтаа хэн...

Хабаровск, 1946 он.

СЭДЬХЭЛЭЙ ШАРХА

Үгүүлэлгэ

Дашын Цэбэгтэн харанхы үглөөгүүрһээ эхилээд, хүл хүлгөөн болошонхой. Тэдэнэй бүхы юумэниинь газаагаа обоолоотой байна. Гэрэй ара үбэрөөр наһажаалшые, залуушые хүнүүд, хүүгэдшые олон. Хараха янзада дүшэ арайл хүрөөдүй наһанай, тэгшэ хүдэр бээтэй майор, тэрэнэй хани нүхэр — нам даруухан, зулгы янзын бэри, хүүгэдынь гээшэ ха — саб гэмэ хубсаһатай, нургуулиин наһанай хүбүүн басаган хоёр, мүн Цэбэгтэнэй хүршэнэр, үшөө хэдэн ябуул хүнүүд эндэ бии. Бултанайнь шэг шарай бүрхэг тэнгэридэл барагар. Хэн хэнииншые үгэ үсөөнтэй, уруу дуруунууд. Цэбэгэй нүхэр Намсалмаа юу хэхэ яахаяашые мэдэхээ болишоод, газаагуураа ябуултана.

— Эндэмнай юун болооб? — гэжэ һаяхан хүрэжэ ерэнэн хазаар моритой хүн болгоомжотой аргааханаар асууба.

— Тамжит абгаймнай аялшоо. Ямаршыегүй элүүр байһан аад, гэнтэ үнгэршөө гэнэл даа.

— Барһан даа. Яагаа, юун хүрэшөө гээшэб? Хони адуулжал ябадаг, сарюун хүнгэн һэмнай.

— Хари гэе, гайхалтай... Үшөөл сарюун зандаа ябахаар хэн лэ даа...

— Эдэ залуушулдаа ехэл туһатай хүниинь гээшэ хэн. Нүхэр хүбүүн хоёроо хүлээ хүлээһээр лэ мордобо ха юм даа. Хорхойдо хориггүй, уян сэдьхэлтэй хүн хэн.

...Энэ үедэ һая һэриһэн дүрбэтэйхэн Жаргал һуга харайн бодобо. Тэрэ гэртээ гүйжэ ороһоор, баруун орон

дээрэ хушаатай хэбтэнэн хүгшөөдөө ошоно:

— Хүгшэн эжы аа! Би бодоолби. Та бодогты, — гээд, хушалтыень татана. Тиигээд абяа гарахагүйдэнь, булсагархан гарнуудаараа хасарнуудынь хашан хүдэлгэнэ:

— Һэриит даа, хүгшэн эжы.

Ядахадаа нюдэнэйнз зубхиле үргөөдшье үзэнэ.

— Бодохоор болоол! Хонёо адуулхаа гараял даа.

Бишыхан Жаргалай иигэжэ байхыень гэнтэ харажархиһан Намсалмаа ехээр мэгдэжэ, хүбүүнэйнгээ гарһаань хүтэлэн, газаашаа гарашаба.

— Эжы аа! Хүгшэн эжымнай юундэ бодоногүй гээшэб?

— гээд, тэрэнз мүшхэжэ эхилнэ.

— Хүгшэн эжышни бүхөөр унтаа бшуу даа. Һэрихэээ болёо.

— Юундэ Һэрихэээ болёоб? Та Һэрюулэгты. Ехэ хүнэй татахада Һэрихэл даа, заа гү? — гэн, Жаргал ехэл гуйнгар эхэээ хараад байба.

— Унтан унтаал даа, барһамнай. Тиигээ хадаа дахин Һэрихэгүй.

— Унтан унтахадаа яадаг бэ? Нюдөө оройдоо нээхэгүй гү? Үдэртөөшье унтажа байха гү?..

Түрэл талынгаа хүрьһэ наяхан лэ гэшхэнэн бага балшар Жаргал тон хайратай байба. Дүтымни хүн иигээд унтан унташадаг юм гэжэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэй даа. Хэрбээ хүршэ айлайнь хүгшэнэй ерээгүй һаа, гэнэхэн Жаргал бүхэли үдэр соо мүшхэжэ үнжэхэ байгаа ха юм!

— Зай, муха, хүгшэн эжышни унтажа байг. Бидэ хоёр бэрхэнүүд хадаа өөһэдөө хонидоо адуулая даа. Хурьгадтаяа наадахабди, — гэжэ хүршын хүгшөөгэй уриханаар аргадан хэлэхэдэ, Жаргал тэрээнтэй хүтэрэлдэн ошоо һэн.

Иигэнээр байтар, зоншье иишэ тишээ таража үсөөрбэ. Цэбэг хүнгэн машинадаа һуугаад, врачые асархаяа гүйлгэбэ. Намсалмаа энэ тэрэ юумэээ өөдэнь татахаяа гэртээ үлэбэ.

...Хүнэй хуби заяан гээшэ ехэл орёо тойруу ха юм даа.

Тиихэдэ энэ Тамжит абгай гэгшыешье абаад хараа наа, орёошог хуби заяатай хүн. Тэрэмнай дайнай эхилхэн зун үбгэнтээ хамта эрье хонидые хаража байгаа. Сэрэгэй албанда байһан хайрата хүбүүнһэнь баруун фронт мордобобди гэһэн бэшэг ерээ һэн. Тиихэдэ энэ Цэрэн-Дашашье баруун тээ алба хэжэ байһан юм. Хүбүүниинь хоёрдохиёо бэшэхэдээ, фронт хүрөөд, тулалдаанда орохоёо бэлдэжэ байнабди гэжэ бэшээ һэн. Бүри хожомхон, намар боложо байхада, мүн үбгэниинь үеынгөө зоноор хамта сэрэгтэ татагдажа ошоо бэлэй.

Бэрхэшээлтэ хоног, үдэрнүүд хойно хойноһоо нубарижа эхилээ һэн. Үглөө бүри бодоод лэ дайнай газарһаа мэдээсэл, бэшэг хүлээхэ. Теэдшье нүхэр хүбүүн хоёрһоонь бэшэгүүд яһалал ерэдэг байгаа.

Хоёрдохи жэлдээ нүхэрһөөнь бэшэг ерэхээ болишобо. Тиигэһээр байтар хүбүүнһэнь баһа... Теэд тэрээнтэй суг ябаһан Шэтын ород нүхэрһөөнь бүри хожом бэшэг ерээ бэлэй.

«...Нэгэтэ шанга тулалдаанда танай хүбүүнтэй хамта хүндөөр шархатаад, немецкэ концлагерьта хаагдаа һэмди. Тэндэ буугай аман доро газар малтадаг, хажуугаарнь мүшхүүлдэг, зобоолгодог байгаабди. Иигээд дэмы хосоронхаар, хуби талаангаа мэдээ гэлсээд, тэрьедэхээр шийдээ һэмди. Энэ тэрьедэлгын үедэ Дамдин фашистнуудта буудуулжа наһа бараһан байна. Би зарим нүхэдтээ талаангаар баригдангүй гараад, госпитальдо аргалуулжа байнаб. Танай адрес нэрэ хоёрые Дамдинай нэгэтэ үгэһэн хадань бэшэбэб...» гээд тэрэ бэшэг соонь хэлэгдэһэн байгаа бэлэй.

Энэ бэшэгэй һүүлээр эхын сэдхэлдэ шэнэ шарха бии болоһон юм. «Хөөрхэймни, нээрээ халаба гээшэ гү? Иигээд лэ бусалтагүйгөөр алдажархихын тулада хүбүү түрэхэн хүн гээшэ гүб? Дайнай болоогүй наа, барһамни амиды мэндэ ябаха байгаал. Ямар хара һаналаар дайралсаа үүдхэһэн харшан дайсад бэ?!» гээд лэ дороһоо абажа хүндөөр һанаа алдаба...

Дайнай дүүрэхэн хойно амиды мэндэ үлэхэн нютагаархидынь бусажа ерээ нэн ааб даа. Теэд Тамжит хэниеньше угтан абаха золгүй байгаа. Энэ үедэ үтэлхэн эхэньше наһа барашан юм. Иигээд лэ эхэ, эсэгэшьегүй, нүхэршьегүй, үри хүүгэдшьегүй гэрэйнгээ оёорто ори гансаарханаа үлэшэхэ гээшэ юун бэ даа. Аха дүүнэргүй, хүнэй ганса басаган байһан нэгэ ехэ гасалан. Хотодонь эдеэнше орожо үгэхэгүй, үргэхэниеньше хүрэхэгүй. Үе-үе хүндөөр ханаа алдаад лэ абяагүй ябаха...

Тэрэ гэхээр дуулдахаяа болишоһон нүхэрөө хүлээн, алуулһан хүбүүгээ хайрлан, хара буужа, үдэрэй ханаан, хүниин зүүдэн боложо, уйдхарта дарагдан ябахада, али тухай хүндэ байгаа даа?! Үдэшэ унтаридаа ороод лэ, эжэлүүдгүй һугшархаа ханаха. Уйдхараа барижа тэсэхээ болиходоо, архи уужархиха саг хаа-яа тохёолдодог нэн.

— Хани нүхэр түрэхэн хүбүүн хоёроо һураггүйгөөр алдажархёод, гансаараа ёдойлгожо яба, болишье адли даа. Зоной жаргалда атаархаадшье яахамниб. Өөрөө иигэжэ зобохо хуби заяатай байһан хүн бээзб, — гэжэ аман соогоо дуугаран, хирэ хирэ уйладаг байгаа. Тиихэдэнь зон нүхэдынь аргадажа:

— Хэн мэдэбэ даа. Иигэжэ байтаршни гэнтэ хүрэжэ ерэхэдээшье болохол. Магад хаана нэгэ тээ амиды мэндэ ябаашье аалам. — гэдэг нэн.

«Тамжит, манайхинаар сугтаа байха хэнши», — гээдшье ханааень заһажа оролдохо.

— Гэр бараан байна ха юм. Айл нэрэтэй хүн бшууб. Мүнөөнөө зон дээгүүр зайжа, төөрижэ түгэншэлжэ ябахаар бэшэлби даа. Намда ханаагаа бү зобыт. Битнай яданагүйлби, — гэжэ зондо харюусадаг байгаа.

Теэд үгыл ха юм даа. Тамжит гээшэмнай ямар аялдар хүюун һамган нэн бэ? Харин уйдхар гунигнаа сэдхэлэй үбшэнтэй болошоо гэлсэдэг юм. Үшөө заримдаа сээжэ зүрхээ дараад хэбтэшэдэг болоо юм.

Иигэжэ ябахадань, нютагай зон орхёогүй. Үбгэнэйнь түрэлэй болохо Цэбэгтэнэй (хэдэн жэлдэ хонишодоор

хүдэлжэ байнхай) энээхэн Жаргал хүбүүнэй гарахада, тэрэниие өөрын үри шэнгээр ямбалан, мээхэйтэн, нюдэнһөө үлүүгээр дүмэжэ: «Хүбүүнэймни орондо ерэнһэншье байжа болоо аабза» гээд өөртөө һанан, сэдхэлээ һамааруулаад ябадаг байгаа бшуу.

Тиихэдэ дайнай дүүрэнһэнһээ хойшо энэ Цэрэн-Дашаһаа бэшэгшье, мүнгэншье ерэдэг һэн. Хүбүүнһээмни бэшэ юм гү даа гэжэ сэдхэлээ хүдэлгэн задалхадань, Цэрэн-Дашын бэшэг байгша һэн. Гэбэшье, хүбүүнһээ ерэнһэн бэшэг мэтээр баярлан, хүндэ уншуулдаг байгаа ха юм. «Тамжит абгай, дэмы сэдхэлээ зобоожо ябалтагүй. Бидэ таниие орхихогүйбди, харалсажа, туһалжа байхабди», — гэжэ бэшэгтэнь хэлэгдэһэн байдаг бэлэй.

Тиихэдэнь Тамжит хүгшэн харюу бэшэг соогоо айлшаар ерээд ошохо һэнта гэжэ бэшүүлдэг болоо һэн. Нэгэтэ хабар Цэрэн-Дашаһаа бэшэг ерэхэдээ: «Энэ зун тандаа ошоожо ерэхэ һанаатайбди,» гэһэн байжа, хүгшөөе баярлуулһан байгаа. Тэрээнһээ хойшо Тамжит хүгшэн бүри ехээр хүлээжэ эхилээ бшуу...

Теэд юумэ хүлээжэ сүхэршоод байтар, һанагдаагүй ушар тохёолдодог ха юм. Үдэшлэн, наранай үшөө ороодүй байхада, Тамжит хүгшэн бишыхан Жаргалые хүтэлэнхэй, хонидоо тогтоогоод ерэбэ. Ерэн гэхэдэнь, эдэнэйдэ бүри һаяхан айлшад буушоод угтажа байгаа ха юм.

— Үү, та-тай! Үгы, энэ... Цэрэн-Даша гээшэ гүш? Яагаа үни холын... Хаанаһаа?.. Хүүгэдни даа... — гэжэ байгаад, Тамжит хүгшэн айлшанаа нэрэ һураггүй таалашаба. Тиигээд гайхан байгааша һамга, хүүгэдыень таалаба.

Хараха янзада, энэ хүгшэн баярлахын ехээр баярлаба хэбэртэй. Хүлнүүдынь гансата хүнгэдэшоод, хорёодтой басаганһаа дорогүй хурдан солбоноор газраа гэртэ гүйжэ байба.

— Таниие оложо ядан, хэдэн газарһаа һурагшалһаар ерээлди, — гэжэ айлшанай хэлэхэдэ, Тамжит хүгшэн бүришье хүхишэбэ.

— Хүүгэдни, оложо ерээ хадаа хүрөөт даа.

Хойшолонгүй мартажархёо юм гү гэжэ ханаандаа хэнтэглэжэ байгаалби. Хари ехэ зохидоор орожо ерэбэлта. Болоо, болоо, — гэн, хайрсагаа нуулиһанай һүүлээр, гэрэй эзэн тээшэ хандажа:

— Цэбэг аа! Байза, энээниие хармаандаа хээд, центр гүйлгэжэ ерэхэшни гээшэ гү? Ерэһэн хойнош минии, «хуби шэхэтые...», — гэбэ.

— Зай, би сагтаа ерэхэб даа, — гэжэрхёод, тэрэ дары мотоциклаа пүшэгэнүүлэн гүйлгэбэ.

Тамжит хүгшэнэй хажууһаа халадаггүй Жаргал хүбүүхэн мүнөө шэнэ танилнуудтаа дадажа, газар гэртүүр гүйлдэнэ, шаг шууяа табилдан наадана. Тиихэдэ Намсалмаа нууха забдаггүй, табарг түхээрнэ, сай аягална. Хүгшөө айлшадтаа дүтэлжэ нуушанхай, аманай зугаа таһалнагүй, айлшанайнгаа ямар албанда, хэр зэргэ ябаһан тухайда, нүхэрэйн хаанахи, ямар хүнэй басаган тухайда — бултыень хуруу хухадгүй мэдэхэ хүсэлтэй. Цэбэгэйдэ хөөрэлдөөн, энээлдээн халташые замханагүй.

Иигэһээр байтар наран ороод, боро хараан боложо эхилнэ. Цэбэг бусажа ерэнги. Хонидшые хорёодоо оробо.

Уданшыегүй Цэбэгтэн хэхэ юумээ хэхэ сүлөө ороод, айлшадтаяа эдээлхээе нууһан байгаа. Айлшадтаа хүндэлжэ, мяханай хажуугаар духаряа аягалаа хэн ааб даа. Ногтожо унахаар ехэ архиданшые болоогүй хэн. Тамжит хүгшэнэйдэ ерэхэл ёһотой хүнүүдын хүрэхэ ерээ бшуу, баярлаһандаа, тэдэ бэлэхэнээр амаа халашоо хэн.

— Хүүгэдни! Хээээнэй уулзаагүй гээшэбибди. Эдэнэй аба эжытэнээр зэргэлжэ хаяа хадхан, айл аймаг байгша һэмди даа. Манай хүбүүн энэ Цэрэн-Даша хоёр сугтаа үндыһэн һөөлхэн нүхэд юм хэн даа, — гэжэ тэрэ сайтай аягаяа амандаа хүргэнгүй, урдаа барин хөөрэнэ. Айлшан баһал хөөрэлдэхэ дуратай, задан зохид хүн байшоо ха. — Нээрээл тиимэ һэмди. Үетэн нүхэд гээшэ хээээшые, хаанашые ябаханда, мартагдахагүй байгаал.

— Һөөл бэд даа... Хүүгэдни даа... Цэрэн-Даша түбхинэшоо юм байнаш. Хэдэн томо хүүгэдтэй, бүдүүн

айлайхи болошоолта даа. Тиэхэдэ минии хүбүүн, хөөрхэй даа, барһамниш даа, үгыл аад үгы. Дамдимни амиды мэндэ ябаһан хаа, мандайлгаад лэ, үнил хүрэжэ ерэхээр болоол даа. Тээд бузар дайн абаашан абаашаа гэшэ гү даа, — гэжэ һалганаһан хоолойгоор хэлээд, Тамжит хүгшэн гэнтэ шурхирса уйлашаба. Айлшадшье мэгдэшэбэ хэбэртэй. Тиигэншьегүй яахаб даа.

— Тамжит абгай, бү уйлыт даа. Болохоёо боложо, үни үнгэршөһэн юумэндэ дэмы сэдхэлээ зобооһоной хэрэггүйл даа. Яаха гэшэбибди, уйлаха хайлахадамнай бии болошохо бэшэ ха юм даа, — хэдэн тээһэнь иигэжэ аргадана. Цэрэн-Даща өөрынгөө эжыдээ адляар тэрэниие хайрлан һамааруулна.

— Зариманайнгаа бусаагүйшье һаань, бидэнэр мэндэ ябана, тэдэнэйнгээ хэрэг үргэлжэлүүлнэ бшуубди. Тэдэмнай олоной хэрэгтэ, эрхэ сүлөөгэй түлөө бээ үгөө бшуу. Танаа орхихогүйбди. Жаргалтнайшье айшоод, гайхажа байна.

— Хүүгэдни даа... Хүбүүмни... Тиймэшье ха даа.. Цэрэн-Даща шамайе Дамдинайнгаа ерэхэндэл адляар һанажа байналби.

Хүгшөө Жаргал тухайдаа һанан гэхэдээ, бээ барижа, байн-байн һугшархаяа болёод, түр зуура бодолгото болон байба.

— Битнай айлшадай ерээд байн гэхээ яажашье һууна гэшэбиб даа. Хүүгэдни, бү гайхагты, үнинэй архиин амта үзөөгүй аад, һогтон алдаба гэшэ гүб... Али уймни гараба юм гү... Байза, Жаргални унтаалтай, — гэн, гартаа барихан пулаадаараа нюдөө аршаад абаа һэн.

Тээд хүнэй бэе булад бэшэ даа. Аяар холоһоо хүлээһэн айлшадайнгаа ерээд байхада, иимэ юумэн тохёолдошобо ха юм даа.

...Наранай дээрэхэн гараад байхада, Цэбэг асарха гэхэн врачаа асарба. Тэрэнь ерэ ерэхээр лэ гараа угаажа, һаргама сагаан халаадаа үмдэмсөөрөө, тэбхэрхэн хайрсагаа баряад, Цэбэгтэй суг гэртэ оробо.

Удааханшье болобод. Врач анатомическа шалгалта

хэжэ дүүргэбэ ха — хүлһөө аршаһаар гаража ерээд, дахин гараа угаана. Цэбэг сэбэр полотенци харбайба.

Һүүлээрнь врач тойроод зогсожо байһан зоние ээлжэлүүлэн харасагаана. Теэд тэдэнь врачай юун гэхые хүлээшөөд байба. Тиигэһыень өөрөөшье ойлгобо ха.

— Зүрхэниинь... Муудаһан зүрхэтэй хүн байгаа.

— Ехээр уйдаһан гацуудаһанһаа болоо ёһотой. Дайнай хохидол... Тэрэ үеын эдэгээгүй, сэдхэлэй шарха амиинь таһалба ха юм даа, — гэн, хэншьеб дуугараадхина.

Һаяхан гүйжэ ерээд, эхэ эсэгэдээ няалдан зогсоһон Жаргал хүбүүхэн эдэ үгэнүүдые дуулаһан байгаа. «Дайн... Хэды дахин дуулаһан үгэб?! Хүгшэн эжышье энэ үгэ хэлэгшэ һэн. Юун аад, иитэрээ зоние айлгадаг байгаа гээшэб» гэжэ бодоно. «Муха, хүүгэмни. Аба эжыдэшил адли иимэ үнэн сэхэ хүнүүд ши бидэ хоёрые дахяад дайнай гомдол, хохидолдо оруулхагүй даа. Шимни һургуулида ороод, тэрэниие дүүргэһэн хойноо эрхим хонишон, одоол тэрэ герой гээшэнь болохош даа. Бэрхээр лэ ябаарай», гэжэ нэгэтэ хонидоо тогтоожо ябахадаа, хүгшэн эжынгээ хэлэһэниие һанаандаа оруулна. Тиигээд айлшан майор тээшэ гэнэн хонгор нюдөөр хараадхина.

Тэрэнь Жаргалые хүнгэхэнөөр үргэн, гар дээрээ абаба. Теэд энээхэн эрхэ хүбүүндэ бүрил аятай зохид һэн ааб даа. Тэрэ майорой сээжэдэ жэрылдэгшэ хэдэн зурууд одоной тэмдэгүүдые һайхашаан, хөөрхэн гараараа эльбэнэ.

Энэ болоһон ушарые эдирхэн Жаргал яагаад ойлгохо бэлэй. Уйдхар гээшые үзөөгүй. Тэрэнэй ажабайдалай һайн һайхан хэрэг үйлэнь, золто хуби заяаниинь урдань ха юм.